

העדר

בכיכובו של
מיכאל הנגבי

75 שנה למשפטי נירנברג.

ההצגה "העד" מביאה את סיפורו של
אברהם סוצקבר, מי שנחשב לגדול משוררי
היידיש, פרטיזן ולוחם שנבחר להיות העד
היהודי היחיד במשפטי נירנברג, ועדותו היא
אחת המשפיעות במשפטים.
כובד השליחות מביא אותו למסע מטלטל של
זכרונות וחיפוש אחר צדק.
זהו סיפורו של אדם יוצא דופן, שהאמין בכוחה
של שירתו להביא יופי מרפא גם בתקופה הכי
חשוכה.

"הספרות חזקה מן המוות"

פרס בחירת הקהל
פסטיבל תיאטרונטו 2022

יוצרת ההצגה
הדס קלדרון, נכדתו של אברהם סוצקבר

בימוי מוריה זרחיה	מחזה הדס קלדרון, עודד אהרליך, גייל לאו	משחק מיכאל הנגבי
תאורה שקד שנלר, אלון יחזקאל	מוסיקה יהונתן רזון	תפאורה נטע אמיתי
	הפקה דניאל רבינוביץ'	עיצוב וידאו רועי ויינברג

"עם שירי הייתי
גם בין חומות הגטו
אדם חופשי"
אברהם סוצקבר

דבר המנהלת האומנותית מחזאית - נכדתו של אברהם סוצקבר, הדס קלדרון

לפני 12 שנים הציעו לי להשתתף בפרוייקט תיאטרון ישראלי גרמני בהיידלברג במשפחה שלי לא נסעו לגרמניה, לא קנו מוצרים גרמנים, כך גדלתי, הייתי צריכה לבקש מסבא שלי - אבראשע - אברהם סוצקבר רשות ליסוע לספר את הסיפור שלו בהצגה בגרמניה. הוא היה אז מבוגר בן 97 אבל הוא הבין מה אני שואלת ואמר "כן תסעי". נסעתי יחד עם חברי השחקן מיכאל הנגבי להיידלברג וביחד עם עוד שני שחקנים גרמנים עבדנו על ההצגה כחמישה שבועות ואבראשע היה ממש חלק מההצגה, הבאתי את העדות שלו ממשפטי נירנברג, את ספר השירים שלו שתורגם לגרמנית, וסיפרתי את סיפורי הגבורה שלו של סבתא פרידה, ובערב הפרימיירה ב 20.1.2010 אני מקבלת טלפון מאמא שלי מהארץ שאבראשע נפטר. הצטמררתי, "זה סימן" אמרתי, "לא הייתי צריכה לבוא", רציתי לעזוב הכל ולקחת טיסה מהר בחזרה לארץ, אבל אז הבנתי, שהסימן הוא בעצם הפוך, ברגע שהוא הבין שהסיפור שלו בידים שלי ושאיני מדליקה נר זכרון לסיפור במקום הכי חשוב מבחינתו, הוא שיחרר. ומאותו רגע אני הפכתי להיות שליחה של הסיפור. כפי שהוא היה שליח של אלו שאינם, שליח כל מה שראה ומה ששמע בגטו וילנה.

ולכן המחזה העד מביא את סיפורו של סבא שלי, אברהם סוצקבר שנבחר להיות העד היהודי היחיד במשפטי נירנברג, והיה שליח של עמו ושל שפתו עד יומו האחרון. משורר שהאמין שכל עוד הוא יכתוב את שיריו הוא יחיה. ובאמת לא רק באמונה, בזכות שיריו שהוברחו דרך הפרטיזנים הרוסים למוסקבה והגיעו לסטאלין נשלח מטוס מיוחד לחלץ את סבי וסבתי פרידה מתוך יערות הפרטיזנים וכך בדרכן נס הם ניצלו- בזכות השירה. כי כפי שכתב "הספרות חזקה מן המוות". המחזה "העד" מביא סיפור יוצא דופן של אחד המשוררים הגדולים במאה עשרים, פרטיזן לוחם, ומציל אוצרות תרבות, העד היהודי היחיד במשפטי נירנברג, שניצל בזכות היצירה שלו, בזכות השפה שלו שפת היידיש, וכל המשך חייו נלחם להציל אותם בחזרה.

דבר הבימאית מוריה זרחיה

הצגת יחיד היא אחד האתגרים הגדולים לשחקן. על הבמה לבד, הוא צריך לספר את הסיפור, לשכנע, לרתק את הקהל וליצור עולם שלם מתחילת ההצגה ועד סופה. קל וחומר, כשמדובר בשואת יהודי אירופה. אברהם סוצקובר, היה לא רק שורד שואה, הוא היה משורר. אמן גדול, שהתעקש להמשיך ליצור ולמצוא תקווה בתוך הגיהנום. את הסיפור שלו הרגשתי שאני חייבת לספר, באופן שנאמן לאופיו המיוחד. לכן נבחר מיכאל הנגבי. הבחירה בקומיקאי לשחק את סוצקובר, היא לא כדי להקל ראש בסיפור, אלא כדי למצוא דרך חדשה להנגיש לדור הצעיר את סיפורו של המשורר ולשרטט את דמותו האנגמטית והמרתקת. כיאה להצגת יחיד, התפאורה היא מנימליסטית. שולחן כתיבה וכיסא, מסמנים חדר במלון בגרמניה של 1945, וחלון גדול שמשקיף לרחובות גרמניה ההרוסים, אבל הוא גם צוהר שמאפשר לנו להציץ לתוך נפשו המיוסרת של המשורר. עליו גם נכתבים שיריו של סוצקובר בשפת המקור - היידיש. התפאורה צבועה בגווני זהב. בראש ובראשונה כדי להראות את הניסיון של הגרמנים לשמר את הפאר וההדר של האימפריה הגדולה שחרבה, אך בנוסף היא מטאפורה להתעקשות של סוצקבר לשמור על היהלום הנוצץ שהשאיר לו אביו. בחרתי להמשיך ולנסות למצוא דרכים חדשות גם בבחירת המוזיקה, גם היא מנימליסטית. צלילים של גיטרה קלאסית בודדה, מלווים את כל ההצגה, צורה מודרנית להזכיר את צליליו של הכינור היהודי המפורסם. השואה היא אחת הטרגדיות הכי גדולות של העם היהודי, אבל סוצקובר דרך שיריו ודבקו באומנות שלו מזכיר לנו שגם ברגעים הכי קשים של בן אדם, אפשר לראות גם את היופי.

משפטי נירנברג - רקע

משפטיהם של 22 ראשי השלטון הנאצי נערכו בפני בית הדין הצבאי הבין-לאומי, בנירנברג, מאוקטובר 1945 ועד אוקטובר 1946. בהצהרות שפרסמו בעת המלחמה הבהירו בעלות הברית את כוונתן להעניש את מבצעייהם של פשעי המלחמה. בית הדין נועד לחרוץ את דינם של אשמים בפשעים נגד האנושות והשלום, פשעים שאותם תכננו, הוציאו לפועל, ארגנו או הורו להוציא לפועל. הכינוי "בין-לאומי" שניתן לבית הדין, נועד להדגיש את האוניברסליות של הפסיקה ואת חשיבותה לעולם כולו.

הנשפטים במשפטי נירנברג היו הרמן גרינג (הממונה על תכנית ארבע השנים ברייך, במסגרתה היה ממונה על החרמת הרכוש היהודי, וכן מפקד חיל האוויר הגרמני), רודולף הס (סגנו של היטלר במפלגה הנאצית, שאין לבלבלו עם רודולף הס, מפקד מחנה אושוויץ), יואכים פון ריבנטרופ (שר החוץ), גנרל וילהלם קייטל (ראש המטה העליון של הכוחות המזוינים), אלפרד רונברג (שר לענייני השטחים הכבושים במזרח, ומהאידאולוגים והתועמלנים הראשיים של המפלגה הנאצית) ארנסט קלטנברונר (ראש המשרד הראשי לביטחון הרייך לאחר מות ריינהרד היידריך), הנס פרנק (מושל הגנרל-גוברנמן), וילהלם פריק (שר הפנים של הרייך, ולאחר מכן - מושל פרוטקטורט בוהמיה ומורביה), יוליוס שטרייכר (עורכו של "השטירמר" ומהתועמלנים הראשיים של המפלגה הנאצית), פריץ זאוקל (הממונה על גיוס כוח אדם לעבודת כפייה), גנרל אלפרד יודל, מרטין בורמן (ראש לשכתו של היטלר), פרנץ פון פאפן (סגנו הראשון של היטלר), ארתור סייס-אינקווארט (נציב הרייך בהולנד הכבושה), אלברט שפר (האדריכל הראשי של היטלר ושר החימוש), קונסטנטין פון ניראט (שר החוץ הראשון בממשלו של היטלר והמושל הראשון של פרוטקטורט בוהמיה ומורווייה) היאלמר שאכט (שר הכלכלה), ולטר פונק (שר הכלכלה אחרי שאכט), קרל דניץ (מפקד הצי, אותו מינה היטלר לפני התאבדותו, כיורשו), אריך רדר (מפקד הצי עד 1943), בלדור פון שיראך (מנהיג ה"היטלר יוגנד" וגאולייטר של וינה) והנס פריטשה (הממונה על התעמולה ברדיו). עוד נועדו לעמוד לדין רוברט ליי (ראש DAF - "חזית העבודה הגרמנית", הארגון הגדול ביותר ברייך הגרמני) וגוסטב קרופ פון בול אונד הלבך (תעשיין שבמפעליו עבדו כ-100,000 עובדי כפייה, ורבים מהם, בין 70,000-80,000 נספו עקב היחס הנוקשה). ליי התאבד בכלא, וקרופ לא עמד למשפט בגלל מחלתו.

12 מהנאשמים נידונו למוות: גרינג, ריבנטרופ, קייטל, קלטנברונר, רונברג, פרנק, פריק, שטרייכר, זאוקל, יודל, בורמן וסייס-אינקווארט. דינו של בורמן, שלא נתפס, נפסק בהיעדרו. גרינג התאבד בכלא ושאר העשרה נתלו ב-16 באוקטובר 1946. הם, פונק ורדר נידונו למאסר עולם; שפר, ניראט, דניץ ושיראך נידונו לתקופות מאסר שבין עשר לעשרים שנה. פאפן, שאכט ופריטשה זוכו.

הַעֵד

משפט נירנברג היה המשפט הראשון בהיסטוריה בו נשפטו ראשי משטר, ממשל וצבא, האחראים לפשעים שנעשו בארצותיהם, וזאת באמצעות ערכאה בלתי תלויה ובעלת צביון בין-לאומי. לא נערך להם משפט שדה ולא הוצאה להורג לפי הכרעת המנצחים, כי אם משפט על-פי כללי דין וצדק ותוך מתן הגנה נאותה לנאשמים. השופטים היו אזרחי המדינות המנצחות - ברית-המועצות, ארצות הברית, בריטניה וצרפת.

בית הדין קבע כי כל המנהיגים, המארגנים, המסיתים והמסייעים לדבר עבירה שהשתתפו בהחלטה או בביצוע תכניתם המשותפת, או בביצוע הפשעים, אחראים לא רק למעשיהם-שלהם, כי אם גם לכל הפשעים מסוג זה שפשע כל אדם במסגרת ההוצאה לפועל של התכנית. כדי למנוע את התחמקותם מנתינת הדין, גם אם לא יהיה אפשר להוכיח את אחריותם האישית למעשי הפשע עצמם הוחלט שהשתתפות בארגון פלילי של פושעים נאצים, וחברות בארגונים פליליים, תיחשב לפשע, כמו חברות במוסדות וגופים נאציים, דוגמת צמרת המפלגה הנאצית, הס"ס, הגסטפו והס"א. אחד השופטים הסובייטיים, בדעת מיעוט, טען כי יש להכריז גם על ממשלת הרייך, על המטה הכללי של הצבא הגרמני ועל הפיקוד העליון שלו כארגונים פליליים.

בעקבות המסקנות של בית הדין הצבאי הבין-לאומי נוסח, בין היתר, העיקרון כי רק מלחמת מגן מפני תוקפנות היא מלחמה חוקית. עיקרון זה הוא עיקרון יסוד במשפט הבין-לאומי בימינו. עקרונות בית הדין הבין-לאומי בנירנברג היו יסוד למשפטים של פושעי מלחמה אחרים, באירופה ובמזרח הרחוק, כגון המשפטים שערכו האמריקנים בנירנברג בין השנים 1946-1949 לתעשיינים, לרופאים, לדיפלומטים ולמשפטנים הנאצים, לרוצחיהם של בני ערובה ולראשי האיינזצגרופן והמשרד לענייני גזע והתיישבות, המשפטים שערכו הפולנים למפקדי מחנות ההשמדה באושוויץ ובטרבלינקה, ומשפטים במקומות אחרים, כגון משפט אייכמן בישראל.

העדויות שהושמעו במשפט נירנברג, המסמכים שהציגה הקטגוריה ויתר התיעוד הם מקור ראשון במעלה להכרת תקופת השואה ולמאמצים הדרושים למנוע את הישנותם של פשעי רצח עם.

אברהם סוצקובר, משורר ויוצר ביידיש 1913-2010

נולד בעיירה סמרגון בליטא (כיום בלארוס). ב-1915 גורשה משפחתו יחד עם מאות יהודי העיירה והעיר נשרפה על ידי הצבא הרוסי. המשפחה נדדה לסיביר, אביו נפטר וב-1920 המשפחה השתקעה בוילנה. סוצקבר למד בבית ספר דתי בעירו, ולאחר מכן בבית ספר תיכון פולני-עברי. הוא החל לכתוב שירה כבר בגיל 13, תחילה כתב בעברית ואחר כך ביידיש, אף שמעולם לא למד בבית ספר יידישאי. ספר שיריו הראשון, ביידיש, יצא לאור על ידי איגוד סופרי היידיש בוורשה ונקרא "שירים".

בעת הכיבוש הנאצי* ב-1941 ועם הקמת הגטו בעיר, היה מעורב בחיים התרבותיים של הגטו היה ממקימי התיאטרון בגטו שם כתב ב-1943 את שירו הידוע "אונטער דינע וויסע שטערן" "תחת זיו כוכבי שמיים" שהתפשט בגטו והפך להיות מהשירים המזוהים ביותר עם חווית השואה. הקים את "בריגדאת הנייר" שהיתה אחראית על החבאת אוצרות התרבות שהגרמנים בקשו להשמיד.

כל זמן המלחמה לא הפסיק סוצקבר לכתוב "את השואה" כתב "פירקתי באמצעות הכתיבה הכתיבה היתה בשבילי הקיום השירים הכי בהירים שכתבתי היו בזמן החורבן". עם חיסול גטו וילנה ברח סוצקבר ביחד עם אשתו פריידקה מן הגטו אל היערות והצטרפו לפרטיזנים [בהיעדר דיו ועט כאשר הסתתר ביערות, השתמש בנוצת תרנגולת ומיץ מן הדובדבנים כדי לכתוב]. ב-1943 הוברח קובץ משיריו וביניהם הפואמה "כל נדרי" למוסקבה עוצמתם היתה כה רבה שבצעד יוצא דופן החליטו השלטונות הסובייטים לשלוח מטוס מיוחד אל היערות על מנת להציל את סוצקבר ואשתו ולהביאם למוסקבה.

ב-1946 נבחר סוצקבר להיות העד היהודי היחיד מטעם הרוסים במשפטי העדויות המרשימות במשפטים.

לאחר המלחמה חזר סוצקבר לוילנה לאסוף ולאתר את אוצרות התרבות שבזכותו נצלו.

ב-1946 נבחר סוצקבר להיות העד היהודי היחיד מטעם הרוסים במשפטי נירנברג. ב-1947 בעזרתה של גולדה מאיר הגיע יחד עם אשתו פרידה לארץ ישראל. בישראל נחשב למשורר מ"שם", ותיאוריו על מה שעבר עליו בשנות השואה הותירו רושם עמוק בלבם של סופרים, עיתונאים ובקהל הרחב כולו.

סוצקבר דבק בלשון היידיש והאמין שיש לה מקום גם במדינת ישראל שלאחר המלחמה. הוא יסד את הרבעון הספרותי "די גאָלדענע קייט" ("שרשרת הזהב"), ששימש אכסניה עולמית לשרידי ספרות היידיש וסופריה וערך אותו מ-1949 עד 1998. סוצקבר כתב כשלושים ספרים [הופיע בפסטיבלי שירה בינלאומית, ויצירותיו תורגמו לשפות רבות.

בין ספריו שתורגמו לעברית: "אקוואריום ירוק: סיפורים" (תרגום ק"א ברתיני), "ברכב אש, שירים ופואמות" (תרגום בנימין הורשובסקי ואחרים), "גטו וילנה" (תרגום נתן לבנה), "חרות עלי לוח" שירים, "כנפי שחם" שירים מן היומן ושירים אחרים (תרגום יעקב אורלנד ואחרים), פואמות: "סיביר", "עיר הסתרים" ועוד.

בנוסף לספריו תורגמו לעברית שירים בודדים על ידי מיטב הסופרים הישראלים ביניהם לאה גולדברג, אברהם שלונסקי, נתן אלתרמן* אבא קובנר ואחרים. רבים משיריו תורגמו גם לאנגלית. ספר תרגומיו "Burnt Pearls, Ghetto Poems" יצא לאור בקנדה ב-1981. זכה בפרסים רבים ביניהם פרס איציק מאנגר ליצירה ספרותית ביידיש (1969) ובפרס ישראל (1985).

שאלות לדיון

- מדוע נקראה וילנה ירושלים דה ליטא?
- מה היה הקושי של סוצקבר לחזור חזרה ולהעיד?
- מדוע הסכים בסופו של דבר להעיד ברוסית?
- מה הוא הכוח ששמר על סוצקבר בגטו?
- איך התמודד עם המציאות הבלתי אפשרית מסביבו?
- מה נתנה לו השירה?
- מה תפקידו של האומן ושל השירה לפי סוצקבר?

מי יישאר? / אברהם סוצקבר

מי יישאר? מה יישאר? יישאר הרוח,
ישאר הערֶוֹן של עוֹר שְׂכוֹחַ.
ישאר סימן של ים: פֶּתִיל קֶצֶף מִתְנוֹצֵץ,
ישאר עֵנָן קֶטָן, לְכוֹד בְּרֹאשׁ הָעֵץ.
מי יישאר? מה יישאר? הִבְרָה פְּשׁוּטָה,
שֶׁתִּנָּץ מְבִרָאשִׁית שׁוֹב אֶת בְּרִיאָתָה.
ישאר הַיָּרֵד לְבֹד בְּגָאוֹן,
וּבְעֵשֶׁב – נֶצְנִים שֶׁבָּעָה, לְהִכְנִינִי.
מִכָּל כּוֹכְבֵי רִקִּיעַ מִצָּפוֹן עַד יָם,
ישאר כּוֹכֵב שֶׁבְּדַמְעָה טֹבַע דוֹמֵם.
טֶפֶה אַחַת נֹתֶרֶת בְּכָל קִנְקֹן שֶׁל יִין.
מי יישאר? אֱלֹהִים. לֹא דִי לָכֶם עֲדִין?
1974

תחת זיו כוכבי שמים / אברהם סוצקבר 1942

תחת זיו כוכבי שמים
שים עלי את כף ידך!
כל מלה שלי דמעה היא:
נא קבלנה אל חיקך!

כוכביך זיו יטילו
אל מרתף אישון עיני:
אך קו אור אין בי אפלו
להשיב בו על השי.

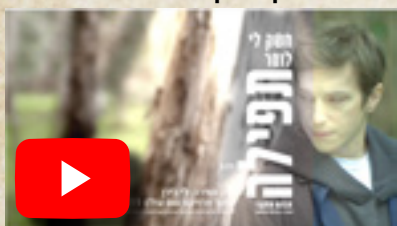
הן על מי, אם לא עליך
עוד אשליך את יחבי?
את ימי כלם לחכה
זו האש שבלבבי.

נח במרתפים השקט,
דמי הרצח מחלחל:
אל גגות נפשי חומקת,
מתחקה: איך, אל?

נשאות ביבב פרוע
סמטאות ועליות,
ואני מיתר קרוע
שר אני לך עוד זאת:

תחת זיו כוכבי שמים
שים עלי את כף ידך!
כל מלה שלי דמעה היא:
נא קבלנה אל חיקך!

זמרים שרים סוצקבר-
לי בירן "חשק לי לומר תפילה"

<https://youtu.be/toNz833wUrU>

עדות נדירה של סוצקבר
מעיד במשפטי נירנברג

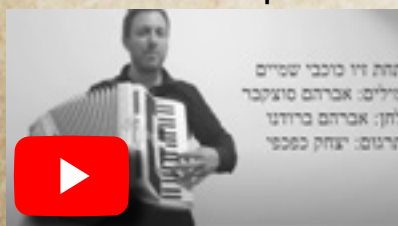
<https://youtu.be/rY4GnquFCmE>

קליפ "תחת זיו כוכבי שמים"
תמונות נדירות היסטוריות מחייו של סוצקבר

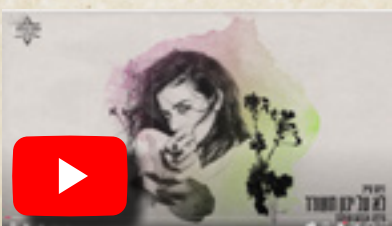
<https://youtu.be/iCn9eggolUQ>

שחקני התיאטרון הארצי
שרים סוצקבר "תחת זיו כוכבי שמים"

<https://youtu.be/itQo9-ggcF4>

נינט טייב "לא על יגון תשורר"

<https://youtu.be/oqeiwqn9cCg>

יהורם גאון "תחת זיו כוכבי שמים"

<https://youtu.be/W--zp2uWPoM>